

Az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok az udmurt nyelvben

EKATERINA GEORGIEVA

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
ekaterina.georgieva@nytud.mta.hu

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban az udmurt nyelv egyik nem véges határozói mellékmondat-típusával foglalkozom, pontosabban a -tož szuffixummal képzett határozói igeneveket (konverbiумokat) vizsgálom. Ezen igenévnek temporális és nem temporális jelentései lehetnek. Nem temporális jelentése 'ahelyett, hogy'-mellékmondatoknak felel meg. Jelen dolgozatban behatóbban foglalkozom a -tož igenév 'ahelyett, hogy' funkciójával az erről a mellékmondat-típusról szóló tipológiai megállapítások figyelembe vételével, illetve párhuzamot vonok ezen mellékmondat-típus angol megfelelőjével. Azt vizsgálom, hogy milyen típusú 'ahelyett, hogy'-mellékmondatokat kódolhatnak az udmurt -tož igenevek, illetve milyen (szemantikai és szintaktikai) tulajdonságai vannak a -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatoknak. Amellett fogok érvelni, hogy -tož igenevek preferencia-mellékmondatokat jelölnek, azaz buletikus modalitást fejeznek ki.

A dolgozatban használt adatok részben saját gyűjtésből származnak. Terepmunkáim során spontán, illetve elicitált példákat gyűjtöttem udmurt anyanyelvi beszélőktől. Emellett korpuszadatokat is felhasználok a Turku-Izhevsk Corpus-ból és az Udmurt Corpus-ból.¹

A tanulmány felépítése a következő: a 2. pontban röviden bemutatom az udmurt -tož igenevekről szóló megállapításokat az eddigi szakirodalom szerint; különös tekintettel funkcióikra és gyakoriságukra. A 3. pontban áttekintem a tipológiai szakirodalom megfigyeléseit az 'ahelyett, hogy' mellékmon-

¹ A Turku-Izhevsk Corpus a <http://volga.utu.fi/portal/cgi-bin/login.cgi> oldalon, az Udmurt Corpus pedig a http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/?interface_language=en oldalon érhető el. A példákat saját átírásban, a Leipzig Glossing Rules szerinti glosszással és magyar fordítással közlöm.

datokról, illetve összefoglalom az angol 'rather (than)'-mellékmondatokról született elemzéseket. Ezt követően pedig az udmurt -toz' igenes 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatokat vizsgálom behatóbban (4. pont). Az 5. pontban röviden bemutatom az intj'e névutóval alkotott 'ahelyett, hogy'-mellékmondatokat is, ezúton kiegészítve az udmurt 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok leírását. A tanulmányt az összegzés zárja (6. pont).

2. Az udmurt -toz' igenév dióhéjban

Az udmurt -toz' szuffixum nem véges igealakokat képezhet bármelyik igeből/igeosztályból. Megjegyzendő, hogy ezen igenév-szuffixum eltérhet az udmurt nyelvjárásokban, pontosabban -toł, -toś, -ččoz, -))oz vagy -))oz alakban fordul elő (Kel'makov 1998: 157–158).

A -toz' igenév gyakoriságát illetően Perevoscsikov (1959: 71) arra utal, hogy produktív volta ellenére a -toz' igenév ritkábban használatos, mint a többi udmurt határozói igenév (az udmurt nem véges igealakokról/mellékmondatokról ld. még Bartens 2000, Winkler 2001 és Georgieva 2012, 2016, 2017a, 2017b). A 2013 és 2016 között megvalósított négy terepmunkám során azt figyeltem meg, hogy ezen igenév valóban ritkán fordul elő a beszélt udmurt nyelvben, különösen temporális jelentésében (az igenév funkcióiról ld. alább). Ezzel szemben véleményem szerint a -toz' igenév produktívan használatos az 'ahelyett, hogy' funkcióban.²

A -toz' szuffixummal képzett nem véges predikátumok (többnyire) határozói mellékmondatokat alkotnak. Az udmurt leíró nyelvtanok alapján (pl. Perevoscsikov 1959, 1962, Winkler 2001, Kel'makov – Hännikäinen 1999, Tyimerhanova 2011) legalább két fő funkcióját különböztethetjük meg ennek az igenévnek. Ezek az 'amíg'-mellékmondatok és az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok.³

² Egyelőre nem tudom alátámasztani ezeket a megfigyeléseket kvantitatív adatokkal. Azonban felhívnom a figyelmet arra, hogy a temporális -toz' igevek gyakoriságát a következő két tényező befolyásolhatja. Egyrészt a beszélt udmurt nyelvben használatos az orosz poka 'amíg' kötőszó is, amely tulajdonképpen kiváltja az udmurt igeves szerkezetet. Másrészt a -toz' igevek lexikalizálódhatnak vagy grammatikalizálódhatnak. Például a nagyon gyakori var' ul'-toz'+Px 'minden él-cvB1-Px' feltehetőleg 'élete végéig, életfogytig, egész életére' jelentésű kifejezés határozószóvá lexikalizálódott, a vul'-toz' 'ér-cvB1' pedig '-ig' jelentésű névutóvá válás útján halad (erről ld. Nyekraszova 2014, aki mellett érvel, hogy a komi-permják vo-tödz 'ér-cvB1' szintén '-ig' jelentésű névutóvá vált).

³ Mivel az igenév-szuffixum (legalább) kétféle funkcióban fordul elő, a példamondatokban a temporális -toz' igevek jelölésére a „cvB1” glosszát használom, az 'ahelyett,

Az (1)-es példában a -tož igenév 'amíg'-mellékmondatot fejez ki. A nem véges mellékmondat a főmondatban kifejezett cselekvés végpontját jelöli. Ebben a mondatban a -tož szuffixum a középcsepcai nyelvjáráásokra jellemző -))ož alakban fordul elő.

(1) ('amíg')

Mi ðu) šamen um=no vala-šk-e val [škola-je nñi-))ož].
mi orosz -UI NEG.1PL=ADD ért-PRS-PL AUX.PST iskola-ILL megy-CVB1
'Mi nem is értettünk oroszul, amíg el nem kezdtük az iskolát.'

(terepmunka, 130804_003, 02:44, TS, Balezino járás)⁴

Ezzel szemben a (2)-es példa a -tož igenév 'ahelyett, hogy' funkcióját szemlélteti. A (2)-es mondatban a beszélő, aki egybeesik a mondat alanyával, azt fejezi ki, hogy a főmondatlal jelölt cselekvés kívánatosabb, mint a -tož igeneves mondatlall írt cselekvés.⁵

(2) ('ahelyett, hogy')

Kotmar	kar,	nen-e,	mon	ot)i	ug
bármí[ACC]	csinál[IMP.2SG]	anya-1SG	én	oda	NEG[FUT.1SG]
nñ,	[otñ	ul'i-tož],	sl d	tel'-ñ	ul-o.
megy[SG]	ott	él-CVB2	sötét	erdő-INE	él-FUT[1SG]

'Csinálj amit akarsz, anya, én oda nem megyek, inkább élek sötét erdőben, mint hogy ott élek.'

(Perevoscsikov 1962: 288)

hogy' funkciójukra pedig a „CVB2” glosszát. A tanulmányban mindig a példamondatok aktuális jelentését adom meg, amely a szövegtörnyezetből egyértelműen kiderül.

⁴ A terepmunka során gyűjtött spontán adatokat a következőképpen közlöm: a hangfelvétel dátuma (éé-hh-nn) és azonosítója, a példamondat elhangzásának ideje a rögzített felvételen (perc, másodperc), az adatközlő nevének kezdőbetűi (keresztnev, vezetéknév) és a gyűjtés helye. Az egyéb, hangfelvételen nem rögzített adatokat „spontán”-nal jelölöm, a lekérdezett példákat pedig „elicitált”-tal.

⁵ A (2)-eshez hasonló udmurt példákat egységesen 'inkább..., mint hogy' mondatokkal fordítom le magyarra, amelyek pontosan visszaadják/tükrözik a -tož igenevek ezen jelentését. Hangsúlyozni szeretném, hogy az udmurt példák nem tartalmaznak 'inkább' jelentésű határozószót, kivéve a (7)-es példa (ld. alább), amelyben az orosz lu)še 'inkább' szerepel. A fordításokban azonban magyarul jólformált mondatokkal törekedtem megadni az udmurt igeneves szerkezetek jelentését, ezért mindegyikben szerepel az inkább.

Azonban fontos megjegyezni, hogy a leíró munkák eltérnek abban, hogy hányféle funkciót tulajdonítanak a -toz igenévnek. Például Winkler (2001: 61) nem is számol 'ahelyett, hogy' jelentésű -toz igenevekkel, csak 'amíg' jelentésűekkel. Továbbá az eddigi leírások arra törekedtek, hogy néhány példamondattal szemléltetve megadják az igenév jelentését, de nem alkalmazták a tipológiai szakirodalomban elfogadott osztályozási kritériumokat, illetve nem tértek ki a különböző funkciójú -toz igeneves mellékmondatok szintaktikai tulajdonságaira sem.

Az (1)-es és a (2)-es példa alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a -toz igenevek temporális és nem temporális jelentésűek lehetnek. Azonban hangsúlyozni szeretném, hogy ez nagyon leegyszerűsített osztályozás. Így például a temporális -toz igenevek tovább osztályozhatók, erre vannak utalások a szakirodalomban (ld. Perevoscsikov 1959 és Georgieva 2012, 2017a, 2017b), de eddig még nem született róluk olyan tipológiai indíttatású elemzés, mint az izsmi komi igenevekről (ld. Muraviev 2017).

A tanulmány további részében a -toz igenév 'ahelyett, hogy' funkciójával foglalkozom. A leíró munkák nagyon kevés figyelmet szenteltek ennek a mellékmondattípusnak. Perevoscsikov (1962: 288) szerint a (2)-eshez hasonló mondatokban két cselekvést szembesítünk egymással, és az igeneves mellékmondatlall leírt cselekvés kevésbé előnyös, ezért a főmondati cselekvéssel helyettesítendő (hasonlóképpen véli Tyimerhanova 2011 is).

Dolgozatomban arra próbálok választ adni, hogy milyen típusú 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok kódolására alkalmas ez az igenév. Ezt megelőzően azonban szükséges megismerkedni az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok főbb típusaival a világ nyelveiben. Ennek érdekében a következő pontban bemutatom a tipológiai szakirodalomnak erre a mondattípusra vonatkozó megállapításait, valamint külön kitérek az angol 'rather (than)' kötőszavas mondatokra.

3. Az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok tipológiai szemszögből

Az összetett mondatokról szóló tipológiai szakirodalom szerint a világ nyelveiben kétféle 'ahelyett, hogy'-mellékmondattípus figyelhető meg: az ún. helyettesítő mellékmondatok és az ún. preferencia-mellékmondatok. Emellett külön kitérek az angol 'rather (than)'-mondatokra, amelyek elemzése kiindulópont lehet az udmurt -toz igenevek leírása során.

Kortmann (1996) tipológiai indíttatású mondatnani osztályozást javasol a határozói mellékmondatokra vonatkozóan. Elemzése és következtetései az európai nyelvek határozói mellékmondatain alapulnak. Célküüzései között nemcsak az szerepel, hogy milyen típusú határozói alárendelő elemek („ad-

verbal subordinator”) használatosak az adott nyelvben a határozói mondatok kifejezésére (pl. kötőszók, elöljárószók, határozószók), hanem azt is fel kívánja tárni, hogy milyen típusú/funkciójú határozói mellékmondatok figyelhetők meg az európai nyelvekben. Típusokon azt érti, hogy milyen szemantikai viszonyokat, milyen jelentéstartalmakat tudnak kifejezni a határozói mellékmondatok. A határozói mellékmondatok funkcióit négy nagy csoportba sorolja: az időhatározói mellékmondatok, az okhatározói/feltételes/megengedő mellékmondatok,⁶ a modális mellékmondatok és az egyéb mellékmondatok típusába. Külön megvizsgálja, hogy az európai nyelvek határozói alárendelő elemei kifejezhetnek-e többféle szemantikai funkciót (azaz megfigyelhető-e poliszémia), illetve azt is, hogy diakrónilag miből grammatikalizálódnak a határozói alárendelő elemek és nyelvtörténetileg hogy változnak a funkcióik. Az alábbiakban Kortmann (1996) két mondattípusával foglalkozom: a helyettesítő mellékmondatokkal és a preferencia-mellékmondatokkal.⁷ Ez a két mellékmondatípus az 'egyéb mellékmondatok' osztályába tartozik.

A helyettesítő mellékmondatok azt fejezik ki, hogy két lehetséges cselekvés között csak az egyik megy végbe annak ellenére, hogy a másik cselekvés elvártabb lenne (Kortmann 1996: 88). A preferencia-mellékmondatok ezzel szemben azt jelölik, hogy két lehetséges cselekvés közül az egyik cselekvés preferált, ezért a másik cselekvés kevésbé előnyös vagy pedig valószínűtlenebb (Kortmann 1996: 89). Tehát a két mellékmondatípushoz különböző előfeltevések kapcsolódnak: a helyettesítő mondatok előfeltevése, hogy valamilyen oknál fogva a mellékmondatlal leírt cselekvés elvártabb lenne, amíg a preferencia-mellékmondatok előfeltevése az, hogy a mondat alánya preferálja a főmondatlal leírt cselekvést, ezért a mellékmondatlal leírt cselekvés szükségelenné/feleslegessé vagy lehetetlenné válik (Thompson 1972: 242).

Az angolban a helyettesítő mondatokat az *instead* 'ahelyett' kötőszó vezeti be, amíg a preferencia-mellékmondatokat a *rather* (*than*) 'inkább, mint / mint hogy'. A kétféle mondatípust az alábbi angol mondatpár szemlélteti:

(3)

- a. We stayed at home instead of going for a walk in the snow. (helyettesítő)
'Otthon maradtunk ahelyett, hogy kimentünk volna sétálni a hóban.'
- b. Rather than go there by plane, I would take the slowest train. (preferencia)
'Inkább a leglassabb vonattal mennék, mint hogy repülővel menjek.'

(Kortmann 1996: 89)

⁶ Kortmann (1996: 80) terminusa „CCC”, azaz „causal, conditional, concessive and related interclausal relations”.

⁷ Kortmann (1996) terminusai: substitution clause és preference clause.

Kortmann (1996: 88) megjegyzi, hogy a kétféle mellékmondatípus nagyon közel áll egymáshoz, különösen akkor, amikor az alany szándékos/akaratlagos cselekvő („volitional subject referent”). Kortmann (1996: 205) azt is felveti, hogy a preferencia-mellékmondatokat a helyettesítő mellékmondatok egyik altípusának kell tekinteni. Megjegyzendő, hogy Givón (2001: 336) nem választja szét ezt a két mellékmondatípust. Kortmann (1996: 205) mellett érvel, hogy ha az alany szándékos/akaratlagos cselekvő, akkor preferencia-olvasatot kapunk. Azonban azt is megjegyzi, hogy a helyettesítő mellékmondatok és a preferencia-mellékmondatok esetén különböző határozói alárendelő elemek használatosak az általa vizsgált nyelvekben. Alább az angol ‘rather (than)’-mellékmondatok alapján rámutatok arra, hogy szemantikai és szintaktikai tulajdonságaik alapján a preferencia-mellékmondatok elkülönülnek a helyettesíthető mondatoktól, ezért külön vizsgálandók.

Most nézzük meg közelebbről az angol ‘rather (than)’-mondatokat. Gergel (2009: 245) szerint ezen mellékmondatoknak két fő típusuk van: az idiomatikus ‘would rather’ szerkezet és a preferencia kifejezésére használatos puszta főnévi igeneves szerkezet.⁸ Ezt a két funkciót a következő angol példák szemléltetik, ld. (4) és (5).

(4) (‘would rather’ szerkezet)

She would rather live in danger than die of loneliness and boredom

‘Inkább élne veszélyben, mint hogy meghaljon a magánytól és az unalomtól.’

(Gergel 2009: 245, (3a))

(5) (preferencia jelentésű igeneves szerkezet)

Many of them went to jail rather than pay the fine.

‘Sokan közülük inkább börtönbe mentek, mint hogy kifizették volna a bírságot.’

(Gergel 2009: 245, (3b))

A ‘rather ‘inkább’ mindkét esetben preferenciát, kívánságot kifejező modális mellékmondatok kódolására használatos, azaz buletikus modalitással van dolgunk (Gergel 2009: 245). A buletikus modalitás azt fejezi ki, hogy mi lehetséges vagy szükséges az egyén kívánságai szerint, tehát kívánságok, óhajok, fohászok kerülnek kifejezésre (Fintel 2006; Portner 2009).

Gergel (2009: 246) mellett érvel, hogy a (4) típusú szerkezet fontos szerepet játszott a ‘rather ‘inkább’ határozószó grammatikálizációja során. Tud-

⁸ A ‘rather ‘inkább’ további funkciói az ‘ahelyett, hogy’ jelentésű kontrasztív kötőelem és a pleonasztikus használatú ‘rather than (than ‘helyett’ jelentéssel) (Gergel 2009: 245).

niillik a rather eleinte temporális határozószóként funkcionált 'előbb, hamarabb, gyorsan' jelentéssel (Gergel 2009; Traugott – König 1991).⁹ A (4)-es példában a rather 'inkább' a would modális segédigével együtt jelenik meg. Gergel (2009: 246) felveti, hogy a grammatikalizáció során a határozószó vette fel a modális jelentés(árnyalato)t, és ennek következtében a mai angol nyelvben a rather 'inkább' modális segédige vagy más modális elem nélkül jelenhet meg, mint például az (5)-ös mondatban.

Gergel (2009) a következő megállapításokat teszi az angol 'rather (than)'-mellékmondatok szerkezete kapcsán. Egyrészt ezek hasonlító szerkezetek, a rather 'inkább' középfokú alakban fordul elő (Gergel 2009: 253–255 amellett érvel, hogy ez fontos szerepet játszott a szerkezet történeti változása során). Másrészt a 'rather (than)'-mellékmondatokban nem véges predikátum szerepel (amely nemcsak puszta főnévi igenév lehet, mint az (5)-ös példában, hanem -ing gerundium is előfordulhat, ld. (6)). Ezen kívül megjegyzendő, hogy a 'rather (than)'-mellékmondatoknak nemcsak üres, hanem nyílt alanyuk is lehet, mint a (6)-os példában.

(6)

In a way rather than us reading the parables, the parables end up reading us.
'Valahogy ahelyett, hogy mi olvasnánk a példabeszédeket, a példabeszédek olvasnak minket.'

(Gergel 2009: 245, (5))

Feljebb azt láttuk, hogy az 'ahelyett, hogy' mellékmondatoknak két fő típusa van: a preferencia-mellékmondatok és a helyettesítő mellékmondatok. Habár a két mellékmondatípus közel áll egymáshoz, nem ugyanazokat a jelentéstartalmakat fejezik ki. Emellett megismerkedtünk az angol preferencia-mellékmondatok két altípusával. A fentebb összefoglalt tipológiai megfigyelések figyelembe vételével megválaszolendő, hogy az udmurt -toz igenevek használható-e mind a helyettesítő, mind a preferencia jelentésű mellékmondatok kódolására. Továbbá megvizsgálandó, hogy az angol 'rather (than)' kötőszavas preferencia jelentésű mellékmondatoknak mindkét típusa megtalálható-e az udmurtban. Ezen kérdésekre próbálom választ adni a következő pontban.

⁹ A határozószó (h)rafeje volt, amelynek a középfokú alakja grammatikalizálódott.

4. Az udmurt -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok

Az alábbi pontokban részletesen vizsgálom az udmurt -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatokat. A mellett érvelek, hogy jelentésük a fentebb bemutatott preferencia-mellékmondatoknak felel meg. Külön kitérek arra, hogy miben különböznek a -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok a -tož igeneves temporális mellékmondatoktól. Azt állítom, hogy bizonyos (szintaktikai) feltételek teljesülése szükséges ahhoz, hogy 'ahelyett, hogy' jelentésűnek értelmezzük a -tož igeneves mellékmondatokat. Alább bemutatom, hogy melyek ezek a feltételek, és megállapításokat teszek a -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok mondattani tulajdonságairól.

Ez azt is jelenti, hogy a preferencia-olvasat csak bizonyos kontextusokban merül fel, és a -tož igeneves mellékmondatok kétértelműek (lehetnek). Azonban hangsúlyozni szeretném, hogy a szöveggörnyezetből mindig egyértelműen kiderül, hogy temporális vagy nem temporális jelentéssel van-e dolgunk. Emellett látni fogjuk, hogy az 'ahelyett, hogy' jelentésű -tož igeneves mellékmondatok szintaktikai tulajdonságaik alapján elkülönülnek a temporális -tož igeneves mellékmondatoktól.

Elöljáróban megjegyzem, hogy az udmurt -tož igenévvel alkotott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatokat úgy lehet megkülönböztetni a temporális jelentésben előforduló -tož igenevektől, hogy a főmondatban gyakran az orosz *lu)še* 'inkább' határozószó is szerepel. A (2)-es példában ez nem figyelhető meg, azonban véleményem szerint ez azzal magyarázható, hogy a mondat írott szövegből származik (az írott szövegekben purizmus miatt töreksenek korlátozni az orosz szavak használatát). A beszélt udmurt nyelvben viszont elég gyakran használatos az orosz *lu)še* 'inkább' határozószó, mint az alábbi spontán példában.

(7)

I	soin	malpa-j	lu)še	voobšče	ug
és	ezért	gondol-PST[1SG]	inkább	egyáltalán	NEG[FUT.1SG]
vetl	čukaže,	[dłrtisa	dłrtisa	błžlł-tož].	
jár[SG]	holnap	rohanva	rohanva	fut-CVB2	
'És ezért döntöttem (úgy), hogy holnap inkább nem is megyek,					
mint hogy rohangáljak.'					

(terepmunka, spontán)

Habár az orosz *lu)še* 'inkább' határozószó megléte egyértelművé teszi, hogy az igeneves mellékmondat 'ahelyett, hogy', nem pedig temporális jelentésű, a következő pontban azt mutatom be, hogy ez nem az egyetlen különbség a temporális és az 'ahelyett, hogy' funkcióban használatos -tož ige- nevek között.

Amellett érvelek, hogy az udmurt -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellék- mondatok általában egy modális főmondati predikátum mellett használatosak (4.1.). A 4.1. pontban bemutatott példák alapján az a következtetés vonható le, hogy az udmurt -tož igenevek preferenciát, azaz bületikus modalitást fe- jeznek ki. Külön megvizsgálom, hogy kinek a preferenciája (az alanyé vagy a beszélőé) kerül kifejezésre ezekben a mellékmondatokban (4.2. pont). To- vábbá kitérek arra is, hogy az angol 'rather (than)' kötőszavas preferencia- mellékmondatoknak a 3. pontban bemutatott mindkét típusa előfordul-e az udmurtban (4.3. pont).

4.1. A -tož igenevek és a főmondati predikátum

Ebben a pontban külön figyelmet szentelek az udmurt -tož igenévvel alko- tott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok szerkezetét érintő néhány kér- désnek. Azt mutatom be, hogy milyen típusú predikátumok mellett fordulnak elő a -tož igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok.

Mint látni fogjuk, az 'ahelyett, hogy' funkcióban használatos -tož ige- nek nem jelenhetnek meg bármilyen főmondati predikátummal. Ezzel szem- ben a temporális -tož igenevek esetén nincs ilyen megszorítás. Az (1)-ben szemléltetett temporális -tož igenév múlt idejű főmondati predikátummal for- dul elő, de megjelenhet jövő idejűvel (8) vagy pedig modálissal (9). A (9)-es példában az -(o)no képzős nem véges ige található meg, amely szükségessé- get fejez ki.

(8)

Mi	ìu)	šamen	um=no	valal-e	[škola-je	mññi-tož].
mi	orosz	-ul	NEG.FUT.1PL=ADD	ért-PL	iskola-ILL	megy-CVB1

'Mi nem is értünk oroszul, amíg el nem kezdjük az iskolát.'

(terepmunka, elicitált)

(9)

Mil'emñi	ìu)	šamen	vala-no	l v l	[škola-je	mññi-tož].
mi.DAT	orosz	-ul	ért-NEC	NEG	iskola-ILL	megy-CVB1

'Nekünk nem kell értenünk oroszul, amíg el nem kezdjük az iskolát'

(terepmunka, elicitált)

A -tož igenévvél alkotott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok esetén azonban más a helyzet. Ugyanis megfigyelhető, hogy a főmondatban és a mellékmondatban gyakran ugyanaz az ige használatos, például a (2)-es mondatban 'ahelyett, hogy élnek' és 'élnek' szerepel. Emellett a főmondat gyakran jövő idejű, felszólító módú, feltételes módú, optatívuszi vagy modális predikátumot tartalmaz (vö. a (2)-es és a (7)-es példával, amelyben jövő idejű igealak szerepel a főmondat predikátumaként). Alább szemléltetem ezeket az eseteket egy-egy példával.

A (10)-es példában a főmondati predikátum felszólító módú, a (11)-esben pedig feltételes módú.

(10)

[...] [so dorĭ mĭnĭ-tož], vĭd=no kul.
 ő/az -hoz megy-CVB2 lefekszik[IMP.2SG]=ADD meghal[IMP.2SG]
 'Inkább feküdj le és halj meg, mint hogy hozzá (egy ilyen orvoshoz) menjél.'
 (Turku Izhevsk Corpus/Kenesh/C/15: 263)

(11)

[Munĭkor-ez durĭ-tož], sékĭt už-ez uža-sal.
 mestergerenda-ACC kovácsol-CVB2 nehéz munka-ACC dolgozik-COND[1SG]
 'Inkább nehéz munkát vállalnék, mint hogy a mestergerendát kalapáljam.'¹⁰
 (Turku Izhevsk Corpus/Vordskemkyl/B/4: 120)

Az udmurtban az optatívusz a med 'hadd' partikulával és jövő idejű igével fejeződik ki, és kívánságot, óhajt jelent, azaz buletikus modalitást fejez ki. A (12)-es mondat ezt példázza.

(12)

Noš velosiped, [lapas ulĭn sísmĭ-tož], ton
 de kerékpár szín alatt rohad-CVB2 te
 kad' ĩe) ad'ami-lĭ služĭt med kar-o-z.
 mint jó ember-DAT szolgálni OPT csinál-FUT-3SG
 'De a kerékpár inkább szolgáljon egy jó embernek, mint te, mint hogy a színben rohadjon.'

(Turku Izhevsk Corpus/Kenesh/D/5: 1692–1693)

¹⁰ A mondat arra az udmurt népszokásra utal, amely szerint a fiúk, mielőtt katonának mennének, szalagot ütnek a ház mestergerendájába, amely ott marad, amíg a fiú haza nem jön a katonaságból. Tehát a mondat jelentése tulajdonképpen az, hogy a fiú nem akar katonának menni, inkább bármilyen nehéz munkát vállalna.

Most nézzünk meg egy olyan példát, amelyben modális predikátum szerepel. A (13)-as példában a szükségességet kifejező -(o)no képzős nem véges ige található meg. Hangsúlyozandó, hogy a mondat értelmezése szerint a beszélő ítéli szükségesnek a főmondatmal kifejezett cselekvést, tehát szintén buletikus modalitással van dolgunk.

(13)

[Tače	nokin-lī	kuletem	make-os-īn	vīrī-tož],
ilyen	senki-DAT	nem.szükséges	dolog-PL-INS	foglalkozik-CVB2
šoŋer	gožjaskon	pravilo-os-tī	nauka	injet-ja
helyes	írás	szabály-PL-ACC	tudomány	alap-ADV
umoj-umoj	vīld-ono	vīlem		
jelentős(en)	megújít-NEC	AUX.EVID		
'Úgy tűnik, inkább jelentősen meg kellene reformálni a helyesírási szabályokat a tudomány alapjai szerint, mint hogy olyan témákkal foglalkozunk, amelyekre senkinek nincs szüksége.'				

(Turku Izhevsk Corpus/Vordskem kyl/J/3: 55–56)

Ennek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a -tož igenévvel alkotott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok használata szorosan összefügg a főmondati predikátum típusával. Pontosabban a -tož igenévvel alkotott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok buletikus modalitású főmondati predikátum mellett jelennek meg. Ezt igazolják a (10)–(13) alatt bemutatott példák.

Magyarázatra szorul a (2)-es, illetve a (7)-es példa, amelyekben jövő idejű predikátum szerepel. Amellett érvelek, hogy ebben az esetben is a főmondat modális. Emellett az szól, hogy a jövő idő nem predikciót vagy tervet fejez ki, hanem egy lehetséges eseményt. Azaz a (2)-es mondatban nem az kerül kifejezésre, hogy a beszélő/alany biztosan jövőben fog/tervez élni, hanem csupán azt, hogy a beszélő/alany kívánatosabbnak tartja az jövőben élést. Ezt az elemzést alátámasztja az a megfigyelés is, hogy a világ nyelveiben a jövő idő gyakran modális jelentésnyalatokat fejezhet ki (Dahl – Velupillai 2013). Így például az angol will segédige nemcsak a beszédpillanat után bekövetkezendő cselekvésre utal, hanem számos modális jelentést is jelölhet, többek között episztemikus modalitást vagy pedig generikus kijelentést (Portner 2009). Arra is találunk bizonyítékot, hogy a jövő idő az udmurtban is kifejezhet modális jelentéseket, például közmondásokban is előfordulhat, mint a

(14)-es példában.¹¹ A közmondások nem konkrét jövőbeli cselekvésre utalnak, hanem általános kijelentést fogalmaznak meg.

(14)

[Šid už lešti-tož], ven-en kolod)a gud-o-d.
fekete munka[ACC] készít-CVB2 tű-INS kút[ACC] ás-FUT-2SG
'Inkább ás kútát tűvel, mint hogy rosszat cselekedj.' (tkp. kútát fogsz ázni)

(Turku Izhevsk Corpus/Vordskem kyl/C/7: 13)

A Turku-Izhevsk Corpus-ban találtam egy olyan példát, amelyben a főmondati predikátum jelen idejű, ld. (15). Azonban ez a példa nem mond ellent a megállapításaimnak, mivel a főmondat szintén egy általános kijelentést tesz, és egy többször előforduló (habituális) cselekvésre utal.

(15)

[So-in darmañti-tož], mon buš ĩenel'ik-jos
ő/az-INS vacakol-CVB2 én üres üveg-PL[ACC]
l'ukasa magazin-e nui-ško=no papiros-en vošti-ško.
gyűjtve bolt-ILL visz-PRS[1SG]=ADD dohány-INS cserél-PRS[1SG]
'Inkább üres üvegeket váltok vissza a boltban, és ezen a pénzen dohányt veszek,
minthogy azzal (dohányültetéssel) vacakoljak.'

(Turku Izhevsk Corpus/ Kenesh/D/5: 383–384)

Az eddig bemutatott példák alapján helytállónak tűnik az az állítás, hogy az udmurt -tož igenevek 'ahelyett, hogy' jelentése szorosan összefügg a főmondati predikátum típusával, pontosabban az 'ahelyett, hogy' jelentésükhöz szükséges, hogy a főmondatban egy modális predikátum szerepeljen. Több példában azt is láttuk, hogy a főmondati predikátum buletikus modalitást fejez ki (vö. (10), (12), (13) példával). Ahogy a példamondatok fordításából is egyértelműen látszik, a -tož igeneves mellékmondatok mind preferenciát fejeznek ki, ezért buletikus modalitásúnak tarthatjuk ezt a mellékmondatitípust. Alább kitérek ezen mellékmondatok jelentésére, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy kinek a preferenciája fejeződik ki a fenti példákban – az alanyé vagy a beszélőé.

¹¹ Az udmurt jövő időnek közmondásokban való használatát nyelvtörténeti változásokkal szokás magyarázni. Nevezetesen a jövő idő eredetileg jelen időként funkcionált (ld. Szerbrennyikov 1963). Véleményem szerint ez nem mond ellent a jelen tanulmányban megfogalmazott állításnak, miszerint az udmurt jövő idő modális jelentéstartalmaikat fejezhet ki, hiszen szinkrón szinten nemcsak közmondásokban, hanem más esetekben is kódolhat modális jelentést, vö. a (2)-es példával, illetve az udmurt optatívus is jövő idejű igealakokkal fejeződik ki, ld. a fenti (12)-es példát.

4.2. Alanyi vagy beszélői preferencia

A (2)-es, a (7)-es, illetve a (10)–(15) alatti példák mind preferenciát, azaz bületikus modalitást fejeznek ki. Tehát az udmurt -toz igeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok tulajdonképpen Kortmann (1996) preferencia típusának felelnek meg, nem pedig a helyettesítő típusának (ld. 3. pont).

Emlékezzünk vissza Kortmann (1996) megállapításaira, amelyek szerint a preferencia-mellékmondatok szemantikailag a helyettesítő mellékmondatok egyik altípusának tekinthetők. Továbbá véleménye szerint a preferencia-olvasat annyiban különbözik a helyettesítő jelentéstől, hogy az előbbi esetén a mondatban egy akaratlajos cselekvő szerepel, aki kifejezi a preferenciáját, amíg az utóbbiban nincs akaratlajos cselekvő (ld. 3. pont).

Thompson (1972: 242–243), Traugott – König (1991: 204–205) és Gergel (2009: 246) mellett érvelnek, hogy az angol 'rather (than)'-mondatokban mindig a mondat alanya fejezi ki a kívánságát. Ezért agrammatikusak azok a preferencia-mondatok, amelyekben nincs (logikai) alany. Ilyenek például az időjárás-predikátumot tartalmazó mondatok, amelyek alanyként az angolban expletív névmás (it) használatos. Mivel az expletív alanynak nem lehet saját akarata, ezért nem fejezheti ki kívánságait. Ennek következtében a szándékolt preferencia jelentésű (16)-os angol mondat helytelen.¹²

(16)

*It rains rather than snow.

(Traugott – König 1991: 205, (29c))

Ennek fényében megvizsgálendő, hogy az udmurtban is csak az alany fejezheti-e ki a preferenciáját. Az előző pontban azt láttuk, hogy sok esetben a mondat alanyának a kívánsága fejeződik ki. Ilyenek voltak a (2), (7), (11), (15) példamondatok. Azonban az is szembetűnő, hogy ezekben a példákban az alany egyes szám első személyben van, tehát megegyezik a beszélővel. A (17)-es a (11)-es példa mintájáról készült, azaz egy feltételes módú igealak szerepel főmondati predikátumként. A (17)-esben az alany egyes szám harmadik személyű. Adatközlőim értelmezése szerint az alany preferálja a főmondatlal kifejezett cselekvést, tehát alanyi preferenciával van dolgunk.

¹² Megjegyzendő, hogy a fentebb idézett tanulmányok másképpen értékelik a mondatot: Thompson (1972: 243) egy kérdőjellel (megjegyezve, hogy a mondat szemantikailag deviáns), Gergel (2009: 246) pedig „#” jellel.

(17)

[Armi-je mŕni-tož], Peťa šekŕt uŕ-ez uŕa-sal-(ŕz).
 hadsereg-ILL megy-CVB2 Petya nehéz munka-ACC dolgozik-COND-(3SG)
 'Petya inkább nehéz munkát vállalna, mint hogy katonának menjen.'

(terepmunka, elicitált)

Azonban kicsit más a helyzet, ha a főmondati alany egyes szám második személyben van. Ugyanis a preferencia-mondatokban a második személyű alanyok gyakran általános alanyként értelmezhetők, ld. a (14)-es példát. Figyeljük meg azt is, hogy ez egy közmondás, amely általános tanulságot fogalmaz meg, amelyet a beszélő ítélt előnyösebbnek/szükségyszerűnek. Tehát a (14)-es mondatban nem a második személyű általános alany, hanem a beszélő fejezi ki a preferenciáját. Ezért a mondat jelentése tulajdonképpen felszólító móddal ragadható meg (ld. a magyar fordítást), habár formailag a főmondatban jövő idejű ige szerepel. A (10)-es példában is valószínűleg egyes szám második személyű általános alannal van dolgunk, továbbá a beszélő az, aki azt állítja, hogy jobb meghalni, mintsem egy ilyen orvoshoz elmenni.

Az adatközlőim szerint az alábbi elicitált mondat kétértelmű. Az egyik lehetséges jelentése az, hogy a (nem általános) egyes szám második személyű alany preferálja a nehéz munkát, mint a katonaságot (ez az értelmezés a (17)-es példához hasonlít). A másik értelmezése pedig az, hogy általános alany szerepel a mondatban (tkp. 'az ember'), és ilyenkor a beszélő fejezi ki preferenciáját.

(18)

[Armi-je mŕni-tož], ton šekŕt uŕ-ez uŕa-sal-(ŕd).
 hadsereg-ILL megy-CVB2 te nehéz munka-ACC dolgozik-COND-(2SG)
 'Inkább nehéz munkát vállalnál, mint hogy katonának menj.'
 'Az ember inkább nehéz munkát vállalna, mint hogy katonának menjen.'

(terepmunka, elicitált)

Amikor a főmondati predikátum felszólító módban vagy optatívusban van, akkor a beszélő kívánsága kerül kifejezésre, ld. a (10)-es és a (12)-es példát. A (12)-es példában is a beszélő az, aki kifejezi azon kívánságát, hogy a kerékpár inkább egy jó embernek szolgáljon, ne pedig a színben rohadjon. A (12)-es példa különösen érdekes, mivel a mondat alanya élettelen (velosiped 'kerékpár'), ezért nem rendelkezik saját akarattal, és következésképpen nem is fejezheti ki a preferenciáit. Azonban emlékezzünk vissza Kortmann

(1996) megállapításaira, hogy a preferencia-olvasatnak a feltétele, hogy a mondatban akarattalagos alany szerepeljen, aki kifejezné a preferenciáját. Ezzel szemben azt látjuk, hogy az udmurtban nem szükséges az akarattalagos alany megléte a preferencia-mondatokban. Mivel a (10)-es és a (12)-es példában a főmondati predikátumok felszólító módban, illetve optatívusban fordulnak elő – és a felszólító mód, valamint az optatívus pedig alapvetően a beszélő kívánságát, óhaját jelöli –, nem meglepő, hogy ezekben a példákban a beszélő preferenciája kerül kifejezésre. Azt is fontos megjegyezni, hogy a (10)-es és a (12)-es példában a felszólító mód, illetve az optatívus nem parancsot fejez ki, azaz nem performatív jellegű (ld. Portner 2009), hanem a beszélő által előnyösebbnek tartott lehetséges szituációt (amely lehet, hogy nem teljesül).

Magyarázatra szorul a (13)-as mondat is. A (13)-as példában a főmondatnak és a mellékmondatnak üres alanya van, amely generikus/általános alanynak minősül. Ez azt jelenti, hogy a mondat alanya egy tág csoportra utal, amely 'mi, mindenki'-vel írható körül, tehát valószínűleg a beszélő is bele tartozik. A (13)-as mondatban szintén a beszélő fejezi ki a preferenciáját, hogy jobbnak tartja a helyesírási szabályok megreformálását, mint az értelmetlen munkák végzését.

Ennek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az udmurt preferencia-mellékmondatokban nemcsak az alany kívánsága kerülhet kifejezésre, hanem gyakran a beszélőé is. A beszélő preferenciája fejeződik ki például azokban az esetekben, amikor a főmondati predikátum felszólító módban vagy optatívusban van, illetve akkor, amikor generikus kijelentéssel van dolgunk. Emellett az is szembetűnő, hogy az udmurt -toz ígeneves preferencia-mellékmondatokban gyakran egyes szám első személyű alany szerepel. Ilyenkor az alany és a beszélő egybeesik, tehát nem tudjuk eldönteni, hogy kinek a preferenciáját fejezi ki az ígeneves mellékmondat.

Az előző két pontban azt láttuk, hogy az udmurt -toz ígeneves 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok szemantikailag preferenciát, vagyis bületikus modalt fejeznek ki. Továbbá azt figyeltük meg, hogy szintaktikailag -toz ígeneves preferencia-mellékmondatok modális főmondati predikátumok mellett használatosak. Alább kitérek arra, hogy az udmurt -toz ígeneves preferencia-mellékmondatok az angol 'rather (than)'-mondatok melyik típusának feleltethetők meg.

4.3. Az udmurt preferencia-mellékmondatok típusai

A 3. pontban bemutattam, hogy az angol preferencia-mellékmondatoknak két típusuk van: a 'would rather'-szerkezet és a preferencia jelentésű ígene-

ves szerkezet. Fentebb azt láttuk, hogy az udmurt-toz igenevek akkor kapnak preferencia-olvasatot, amikor modális predikátum szerepel a főmondatban. Ezen megállapítás összhangban van Gergel (2009) állításaival is az angol 'would rather'-szerkezetekről, amelyekben szintén modális segédige szerepel (vö. a (4)-es példával). Ez arra utal, hogy az udmurt-toz igenévvel alkotott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok inkább az angol 'would rather'-szerkezeteknek feleltethetők meg, nem pedig a 'rather (than)' preferencia jelentésű igeneves szerkezeteknek (vö. az (5)-ös példával).

Az (5)-ös példával szemléltetett angol preferencia-mellékmondat annyiban különbözik a 'would rather'-mondatoktól, hogy az előbbiben a főmondati predikátum nem modális, hanem múlt idejű igealak (de a mellékmondat mégis preferenciát fejez ki). Kérdéses, hogy az angol (5)-ös mellékmondat-típus kódolására alkalmas-e az udmurt-toz igenév. A Turku-Izhevsk Corpus-ban nem találtam olyan -toz igeneves példát, amelyben a főmondat predikátuma múlt idejű igealak lenne, és amely egyértelműen 'ahelyett, hogy' jelentésű lenne.

A terepmunkáim során próbáltam lekérdezni olyan 'ahelyett, hogy'-mondatokat, amelyekben a főmondati ige múlt időben használatos. Ennek érdekében többféle feladatot alkalmaztam, mint például orosz mondatok udmurtra való lefordításából álló feladatok, igazságérték-megítélési tesztek stb. Összességében azt figyeltem meg, hogy a beszédprodukcióra irányuló feladatokban az adatközlőim csak jövő idejű, illetve más modális főmondati predikátumok mellett használják a -toz igeneveket 'ahelyett, hogy' jelentésben. Azonban rákérdezvén olyan példamondatok lehetséges jelentéseire, amelyekben múlt idejű főmondati predikátum szerepel, az adatközlőktől azt a választ kaptam, hogy ilyen esetben is lehetséges az 'ahelyett, hogy'-olvasat.

Emlékezzünk vissza Kortmann (1996) definícióira, amelyek szerint a helyettesítő mondatok azt fejezik ki, hogy két lehetséges cselekvés közül csak az egyik megy végbe. Ezzel szemben a preferencia-mellékmondatok jelentése az, hogy a főmondattal leírt cselekvés előnyösebb/preferált. Fontos megjegyezni azonban, hogy múlt időben a preferencia és a helyettesítő jelentés összemósódhat. Ha ugyanis a főmondatban múlt idejű ige szerepel, ez azt is jelenti, hogy a főmondattal leírt cselekvés megtörtént és előtérbe lép a helyettesítő olvasat, amely szerint az egyik cselekvés helyett a másik cselekvés ment végbe. Ezzel szemben az előző pontokban bemutatott példákban – amelyekben a főmondati predikátum modális – nemcsak a mellékmondattal kifejezett cselekvés nem megy végbe, hanem valószínűleg a főmondattal leírt cselekvés sem. A feljebb tárgyalt udmurt példákban a főmondatban összefoglalt cselekvések egy lehetséges/hipotetikus, de nem mindenképpen bekövet-

kező eseményre utalnak, amelyet az alany/beszélő előnyösnek minősít a mellékmondatkal kifejezett cselekvéssel szemben. Tehát modális (ideértve a jövő idejűt is) predikátum esetén kontrafaktuális cselekvésekkel van dolgunk, és ez előhívja a preferencia-olvasatot. Alább két lekérdezett példamondatot veszek szemügyre, amelyek szemléltetik ezeket a kérdéseket.

A (19)-os mondatban főmondati predikátumként a szükségességet jelölő -(o)no képzős nem véges ige és a val 'volt' múlt idejű segédige szerepel. Adatközlőim szerint a mondat kétértelmű: preferencia-, illetve helyettesítő mellékmondatként értelmezhető. Preferencia-olvasata azt fejezi ki, hogy jobb lett volna, ha Petya tegnap dolgozott volna, de ő ezt nem tette meg, hanem a kanapén pihent egész nap (és a kanapén való ülés kevésbé előnyösnek minősül). Hangsúlyozandó, hogy ebben az esetben is a beszélő fejezi ki a véleményét, pontosabban rosszalja Petya viselkedését, nem pedig maga Petya. Tehát a mondat azt fogalmazza meg, hogy Petyával szemben egy általános elvárás/követelmény volt, hogy dolgozzon, ne pedig pihenjen, azonban ő nem tett eleget ennek az elvárásnak. Ezzel szemben a helyettesítő olvasat szerint a mellékmondatlall leírt cselekvést a főmondatlall összefoglalt cselekvéssel helyettesítjük (például ilyen kontextusban: „Petya tegnap pihenni szeretett volna, de azt parancsolták neki, hogy dolgozzon a kertben, ezért dolgozott, ahelyett, hogy pihent volna.”).

(19)

Tolon	[čuknašén	Ėtož	dīvan	vīlīn	pukl-tož]
tegnap	reggeltől	estig	kanapé	-n	ül-CVB2
Pet'a-lī	bak) a-līn	uža-no	val.		
Petya-DAT	veteményeskert-INE	dolgozik-NEC	AUX.PST		

'Petyának tegnap a veteményeskertben kellett volna dolgoznia, nem reggeltől estig a kanapén ülnie.' (preferencia-mellékmondat)

'Petyának tegnap ahelyett, hogy reggeltől estig a kanapén ült volna, a veteményeskertben kellett dolgoznia.' (helyettesítő mellékmondat)

(terepmunka, elicitált)

Most nézzük meg a (20)-as példát, amely annyiban különbözik a (19)-es mondatlall, hogy az utóbbiban modális, amíg az előbbiben nem modális, múlt idejű főmondati predikátum szerepel. Mint feljebb láttuk, a (19)-es példa esetén elérhető a preferencia-olvasat. Megjegyzendő, hogy a (20)-as esetén a preferencia-olvasatban az alany fejezné ki kívánságát, azaz Petya maga gondolja azt, hogy jobb dolgozni, mint egész nap pihenni, ld. a mondat magyar

fordítását. Azonban adatközlőim szerint a (20)-as mondat esetén a helyettesítő olvasat domináns, a preferencia-jelentés valószínűltlenebb.

(20)

Tolon	[čuknaišen	Ėtož	dīvan	vīlin	pukī-tož]
tegnap	reggeltől	estig	kanapé	-n	ül-CVB2

Pet'a bak)a-īn uža-z.

Petya veteményeskert-INE dolgozik-PST.3SG

??'Petya tegnap inkább a veteményeskertben dolgozott, mint hogy

reggeltől estig a kanapén ült volna.' (preferencia-mellékmondat)

'Petya tegnap a veteményeskertben dolgozott ahelyett, hogy

reggeltől estig a kanapén ült volna.' (helyettesítő mellékmondat)

(terepmunka, elicitált)

A 4. pontban az udmurt -tož igeneves 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatokat vizsgáltam. Azt mutattam be, hogy 'ahelyett, hogy' jelentésük tulajdonképpen a tipológiai szakirodalomban tárgyalt preferencia-mellékmondatoknak felel meg. Továbbá azt is láttuk, hogy az udmurt -tož igeneves preferencia-mellékmondatok nem bármilyen főmondati predikátummal használatosak, hanem leginkább modális főmondati predikátumok mellett fordulnak elő. Ezért amellet érveltem, hogy az udmurt -tož igeneves preferencia-mellékmondatok az angol 'would rather' szerkezetekhez hasonlítanak. Végül azt vizsgáltam, hogy az udmurt -tož igeneves preferencia-mellékmondatoknak lehet-e olyan használatuk, mint az angol preferencia jelentésű igeneves mondatoknak. Arra a következtetésre jutottam, hogy az udmurt -tož igenevek múlt idejű preferencia-mellékmondatokat is ki tudnak fejezni, de akkor is szükséges a modális predikátum megléte a főmondatban. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a -tož igenév kizárólag buletikus modalitású mellékmondatokat kódol, helyettesítő mellékmondatokat alapvetően nem fejez ki.

Felmerülhet az a kérdés, hogy akkor hogyan fejeződnek ki a helyettesítő mellékmondatok az udmurt nyelvben. Az alábbiakban röviden bemutatok egy másik 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatípust annak érdekében, hogy teljes képet kapjunk az udmurt 'ahelyett, hogy' -mellékmondatokról.

5. Az udmurt intíje névutós 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok

A 3. pontban összefoglalt tipológiai megállapítások szerint az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatoknak két típusuk van: a preferencia-mellékmondatok és a helyettesítő mellékmondatok. Eddig azt láttuk, hogy a -toz igenév (csak/főleg) a preferencia-mellékmondatok kifejezésére használatos. A tipológiai szakirodalom alapján egyrészt azt várnánk el, hogy a helyettesítő mellékmondatok is (valamilyen módon) kifejezhetők legyenek. Másrészt az sem lenne meglepő, ha egy és ugyanaz a kötőszó/igenév jelölné mind a két mellékmondatípust (mivel a preferencia-mellékmondatokat a helyettesítő mellékmondatok egyik altípusának tekintik). Mint látni fogjuk, az udmurtban még egy mellékmondatípus létezik, amely 'ahelyett, hogy' jelentés kifejezésére használatos, nevezetesen az intíje '(a)helyett' névutóval alkotott mellékmondatok.¹³ Alább röviden ismertetem ezen mellékmondatípust.

Az intíje '(a)helyett' névutónak három fő funkcióját különböztethetjük meg. Ezen névutó egyrészt névszói csoportokkal fordulhat elő, mint a (21) alatti példában.

(21)

Kík	kírłan	intíje	artist-jos	7 kírłan	bıdest-i-zı.
két	dal	helyett	művész-PL	7 dal [ACC]	elvégez-PST-3PL

'Két dal helyett a művészek hét dalt énekeltek.'

(Udmurt Corpus/У дмурт дунне, 2011.10.282011)

Másrészt nominalizációval (cselekvésnévvel) alkotott 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatokat vezethet be. Terepmunkáim során azt figyeltem meg, hogy inkább az -(o)n nominalizáció használatos az intíje névutóval, azonban a Turku-Izhevsk Corpus-ban és az Udmurt Corpus-ban mind az -(e)m, mind az -(o)n nominalizáció előfordul. Ezek a mellékmondatok leggyakrabban helyettesítő jelentésűek, mint az alábbi (22)-es példában.

¹³ Az intíje névutó morfológiailag szegmentálható: intí-je 'hely-ILL'. Minthogy az orosz **вместо** '(a)helyett' előjárószó/kötőszó hasonló felépítésű, elképzelhetőnek tartom, hogy az udmurt névutó az orosz **вместо** mintájára alakult ki, illetve azt is lehetségesnek tartom, hogy az udmurt névutó funkciói is megegyeznek az orosz **вместо** funkcióival, beleértve az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok kifejezésére szolgáló funkciót is. Azonban ezen kérdések meghaladják jelen tanulmány célkitűzéseit, és további kutatásokat igényelnek.

(22)

[[Nil-iz vordsk-em-lj] šumpot-em intije] Arsen
 lány-3SG születik-NMLZ1-DAT örül-NMLZ1 helyett Arsen
 L'ubi vile nirišse ki-ze urd-em
 Ljubi -rA először kéz-3SG.ACC felállít-EVID[3SG]
 'A helyett, hogy örült volna, hogy a lánya megszületett, Arsen először karját
 kinyújtva megfenyegette Ljubit.'

(Turkuzhevsk Corpus/Kenesh/G/9: 583–584)

Azonban az intije '(a)helyett' névutóval alkotott mellékmondatok nemcsak helyettesítő funkcióban lehetnek használatosak, hanem néha preferencia-jelentésben is. Tehát ez a mellékmondatípus tulajdonképpen ugyanazt a funkciót töltheti be a mondatban, mint a -toz igeneves preferencia-mellékmondatok. A (23)-as példa jelentésében közel áll a (13)-as mondathoz, mivel mindkét esetben egy általános kijelentéssel van dolgunk. Továbbá a mellékmondat alanyát mindkét esetben általános alanyként értelmezzük.

(23)

[Ėožišk-on, tros verašk-on intije]
 panaszkodik-NMLZ2 sok beszélget-NMLZ2 helyett
 zemos už-jos luini kule
 valódi munka-PL lenni kell
 'Inkább valódi munkáknak kell lenniük, mint hogy panaszkodjunk
 és sokat beszéljünk.'

(Udmurt Corpus/У дмурт дунне, 2009.11.272009)

Ennek alapján úgy tűnik, hogy az intije névutóval alkotott mellékmondatok az „univerzális” 'ahelyett, hogy'-mellékmondatoknak tekinthetők, mivel mind helyettesítő, mind preferencia-funkcióban használatosak lehetnek. Ezzel szemben a -toz igeneves mellékmondatok kifejezetten preferenciát fejeznek ki.

6. Összegzés

Ebben a tanulmányban az udmurt nyelv -toz igeneves mellékmondatait vizsgáltam. Ezen igenév többféle funkcióban lehet használatos, amelyeket legegyszerűbben temporális és nem temporális funkcióknak lehet nevezni. A nem temporális funkciójuk az 'ahelyett, hogy' jelentésű mellékmondatok

kifejezése. Az erre a mondattípusra vonatkozó tipológiai szakirodalom alapján azt állapítottam meg, hogy a -toz igenévvel alkotott 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok az ún. preferencia-mellékmondatoknak felelnek meg. Ezek a mellékmondatok kívánságot, azaz bületikus modalitást fejeznek ki. Pontosabban az alany vagy a beszélő azt fejezi ki, hogy a főmondatlalt leírt cselekvés előnyösebb, mint az igeneves mellékmondatlalt leírt cselekvés. Továbbá megállapításokat tettem az udmurt -toz igeneves preferencia-mellékmondatok szerkezetéről. Amellett érveltem, hogy a -toz igeneves preferencia-mellékmondatok leggyakrabban modális főmondati predikátum mellett használatosak. Ezért arra a következtetésre jutottam, hogy az udmurt -toz igeneves preferencia-mellékmondatok az angol 'would rather'-szerkezeteknek felelnek meg. Végül a -toz igeneves preferencia-mellékmondatok leírását kiegészítettem az intíje névutóval alkotott mellékmondatok rövid ismertetésével. Az intíje névutóval alkotott szerkezetek mind helyettesítő, mind preferenciajelentésben előfordulnak. Dolgozatomban egy kevésbé vizsgált udmurt mellékmondattípussal foglalkoztam tipológiai szempontból, így jelen tanulmány az udmurt mondatlalt leírásához is hozzájárul.

Rövidítések

AUX	segédige
ACC	akkuzatívusz
ADD	additive
ADV	adverbiális (eset)
CVB1	temporális funkcióban használt -toz igenév
CVB2	'ahelyett, hogy' funkcióban használt -toz igenév
DAT	datívusz
EVID	evidenciális
FUT	jövő idő
ILL	illatívusz
IMP	felszólító mód
INE	inesszívusz
INS	insztrumentális
NEC	szükségességet kifejező nem véges ige
NEG	tagadás
NMLZ1	az -(e)m képzős nominalizáció
NMLZ2	az -(o)n képzős nominalizáció
OPT	optatívusz
PL	többes szám
PRS	jelen idő
PST	múlt idő
SG	egyes szám

Irodalom

- Bartens, Raija 2000: Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 238. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Dahl, Östen – Velupillai, Viveka 2013: The Future Tense. In: Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds), *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig. (<http://wals.info/chapter/67>)
- Fintel, Kai von 2006: Modality and Language. In: Borchert, Donald M. (ed.), *Encyclopedia of Philosophy* (2nd ed.), vol. 10. MacMillan Reference USA, Detroit. 20–27.
- Georgieva, Ekaterina 2012: Igeneves szerkezetek az udmurt nyelvben. MA szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Georgieva, Ekaterina 2016: Kitett alanyok az udmurt nem-finit mellékmondatokban. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *LingDok Kötet 15*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 31–50.
- Georgieva, Ekaterina 2017a: Converbs in Udmurt – a Unified Class? Előadás a 2nd Budapest Linguistics Conference c. konferencián. (2017. 06. 01.) Budapest.
- Georgieva, Ekaterina 2017b: Person Agreement on Converbs in Udmurt. In: Kiefer, Ferenc – Blevins, James – Bartos, Huba (eds), *Perspectives on Morphological Organization: Data and Analyses (Empirical Approaches to Linguistic Theory 10)*. Brill, Leiden. 86–122.
- Gergel, Remus 2009: On a Modal Cycle. In: van Gelderen, Elly (ed.), *Cyclical Change (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 146)*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 243–264.
- Givón, Talmy 2001: *Syntax: An Introduction*. Volume II. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Kel'makov, Valentin 1998: Валентин Кельмаков, Краткий курс удмуртской диалектологии. Издательство Удмуртского Университета, Ижевск.
- Kel'makov, Valentin – Hännikäinen, Sara 1999: Udmurtin kielioppia ja harjoituksia. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Kortmann, Bernd 1996: *Adverbial Subordination: A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Muraviev, Nikita 2017: Semantic and Pragmatic Properties of the 'until' Clauses in three Finno-Ugric Languages. Előadás a SLE c. konferencián. (2017. 09. 11.) Zürich.

- Nyekraszova, O. I. 2014: О. И. Некрасова, Синтактические свойства деепричастий коми языка. Вестник ТГПУ 151: 68–75.
- Perevoscsikov, P. N. 1959: П. Н. Перовощиков, Деепричастия и деепричастные конструкции в удмуртском языке. Удмуртское книжное издательство, Ижевск.
- Perevoscsikov, P. N. (szerk.) 1962: П. Н. Перовощиков (ред.), Грамматика современного удмуртского языка I. Фонетика и морфология. Удмуртское книжное издательство, Ижевск.
- Portner, Paul 2009: Modality. Oxford University Press, Oxford.
- Szerebrennyikov, B. A. 1963: Б. А. Серебренников, Историческая морфология пермских языков. Наука, Москва.
- Thompson, Sandra A. 1972: Instead of and Rather Than Clauses in English. Journal of Linguistics 8/2: 237–249.
- Traugott, Elizabeth C. – König, Ekkehard 1991: The Semantics-Pragmatics of Grammaticalization Revisited. In: Traugott, Elizabeth C. – Heine, Bernd (eds), Approaches to Grammaticalization I. John Benjamins, Amsterdam. 189–218.
- Tymerhanova, N. N. (szerk.) 2011: Н. Н. Тимерханова (отв. ред.), Удмурт кылэн кыкабтодосэз (морфологияез): тодрослыко-дышетскон издание. Издательство „Удмуртский университет“, Ижевск.
- Winkler, Eberhard 2001: Udmurt (Languages of the World. Materials 2012). Lincom Europa, Munich.

Preference and Substitution Clauses in Udmurt

In this paper I deal with the *-tož*-converbs in Udmurt (Finno-Ugric; Permian). According to the Udmurt descriptive grammars, the *-tož*-converbs can have a temporal as well as a non-temporal meaning. Based on the typological classification of adverbial subordinate clauses proposed by Kortmann (1996), I distinguish two types of semantically similar, but not identical clauses, namely preference clauses (i.e. 'rather than' clauses) and substitution clauses (i.e. 'instead of' clauses). I demonstrate that the non-temporal function of the Udmurt *-tož*-converbs corresponds to preference clauses. Moreover, I make observations regarding the structure of the Udmurt preference clauses. I argue the *-tož*-converbs have a preference meaning when the matrix clause contains a modal predicate. Hence, they resemble the English 'would rather' constructions (Gergel 2009). Furthermore, I show that these clauses express bouletic modality, similarly to preference clauses in English (Gergel 2009). I also investigate whether it is the subject or the speaker who expresses their desires in the Udmurt preference clauses. It has been argued that preference clauses in English require a volitional subject referent (Kortmann 1996, Gergel 2009). In Udmurt, on the contrary, the *-tož*-converbs often express the speaker's wishes rather than the subject's preference. Finally, I briefly discuss another type of 'rather than' and 'instead of' clauses in Udmurt, namely the one formed with the postposition *intije*. I demonstrate that the *intije*-clauses typically function as substitution clauses, but can also have a preference meaning. The Udmurt data presented in this paper come partly from own fieldwork as well as from corpora.

EKATERINA GEORGIEVA